

A Comparative Study on the Role of Women in Family Conflicts in Persian, Greek, and Roman Myths Based on Ferdowsi's *Shahnameh* and Greek and Roman Mythological Texts

Amirabbas Azizifar*
Zahra Ghasemi**
Vahid Sabzianpoor***

Abstract

The purpose of this study is to investigate the role of women in myths in terms of relationships with family members. In this study, the authors examine the influence of women in family conflicts in myths and epics based on the American school using a comparative-descriptive-analytical method. The results indicate that in Iranian mythology, especially in the conflict between Goshtasb and Isfandiar, women have a passive role, are not very noticeable, and are even overshadowed by men. This can be related to the rule of patriarchy in the Iranian culture, but in Greek and Roman myths, women have a significant role and in some ways either have a provocative role or are a deterrent and even become victims in the meantime. Jealousy, running away with the beloved, rebellion, and betrayal are the similarities of the narratives and the reduction of the mythological context, putting conditions for girl's suitors, hostage-taking, witchcraft, madness, lust and greed, self-sacrificing for the homeland, love for one's spouse, wisdom and right-seeking, and calling for calm are some of the differences between the narrations.

Introduction

One of the events in the myths of different nations is the differences and confrontations within their families with each other which in some cases lead to the elimination of the other. The confrontation of Salm, Tur and Iraj, Rostam and Sohrab, Siavash and Kavous, Rostam and Sheghad, and even Isfandiar and Goshtasb in the Iranian culture and counterparts such as Cronus and Zeus, Amolus versus Remus and Remulus, Paris and Priam, Polynices and Eteocles, are some examples. Hence, the present study intends to examine the role of women in these conflicts by applying the family conflicts in Greek, Roman, and Iranian myths and to show the role women play in such conflicts. The Iranian examples of Ferdowsi's *Shahnameh* are based on the correction of Jalal Khaleghi Motlagh, and examples related to Greece and Rome are found in the books of *Medea and Hecuba*, *Iphigenia in Ulysses*, *Greek Myths*, and *the Culture of Greek and Roman Mythology*.

Materials and Methods

This qualitative research studies the similarities or differences of the role of women in family conflicts between the two Iranian and Greek-Roman societies through a comparative-descriptive-analytical method.

Discussion of Results and Conclusions

In the story of Medea, some reason could be postulated regarding the killing of children, the most obvious being Medea's revenge on Jason. Medea as a woman has a prominent and influential role in this mythical story. Medea's excessive love for Jason had led her to do things that few were willing to do. Fleeing her homeland and betraying her homeland, killing her brother, killing Pelias, and being rejected by the people of her homeland were some examples of what Medea did to join Jason.

There seems to be no specific reason for the family quarrel between Hera and Hercules and the massacre of his family. Hercules commits this act while he is not in a normal state of mind. He

* Assistant Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran (Corresponding Author Email: azizifar57@yahoo.com)

** MA Student of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran

*** Professor of Arabic Language and Literature, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran

commits this insane act because of his stepmother's conspiracy. In the Iphigenia, in addition to women falling victim to the monopoly and power-seeking of men, there is a talk of sacrificing virgins to the gods, and a kind of religious sacrificing takes place, and even choosing a virgin to sacrifice in the Iphigenia story may refer to their belief about the purity and goodness of the sacrifice to the gods.

In the story of Procne and Thereus, the child becomes the victim of a conflict between the parents. The mother decides to take revenge on the father by killing the child because of his betrayal. In fact, he sacrificed Procne for his power-seeking, and in order to consolidate his power, he married her to Thereus.

In Soodabeh's story and her role in the conflict between Kikavous and Siavash, Soodabeh's ambition has not been ineffective in creating this conflict. It seems that this intention is seen in his request to get closer to Siavash. Because Soodabeh knows very well that Siavash will become the undisputed king of Iran in the future, he seeks to maintain his position as queen; however, she not only does she decide her own death but also causes Siavash to die.

In the story of Farangis, when Siavash is imprisoned, she advises her father not to kill an innocent person. Her other role is shown in the image of a kind mother and a faithful wife who wholeheartedly protects the child she has in her womb. In this mythical story, Farangis has a valuable role and unlike Greek myths, love for her husband and children is her main priority.

In the story of Katayoun, we are faced with a father who has forgotten his paternal affection and has kept his power more greedily to replace this emotional void. Katayoun's concern is with the dominance of patriarchal culture in Eastern societies. In the ancient society of Iran, the tyranny of the fathers was greater.

The results also show that, in the Iranian mythology, we do not see any evil woman except Soodabeh. In the family disputes, the women of the Iranian myths are shown to be valuable, wise, and prudent. They seek to prevent this confrontation. When we look at the role of Farangis and Katayoun in the tragedy of Siavash, Afrasiab, Goshtasb, and Isfandiar, we see them as women trying to prevent their husbands and children from confrontations. In this regard, it can be said that the issue of Eastern tyranny of the fathers is somewhat highlighted. It seems that patriarchy is much stronger in the Persian mythology than than Greek and Roman mythology.

In Iranian myths, women play the role of perseverance and compromise; in the meantime, according to their knowledge of the ancient dominant force, they try to prevent family tensions as much as possible. In addition, they mostly call on the young and emerging force, the child, to calm down. It is as if the dominant and patriarchal system does not listen to advice; this could show the difference between the views of East and West. Whereas in the Greek and Roman mythology, women are first "self-centered" and husbands and children are the next priorities, these women seem to have forgotten or killed motherly affection and compassion within themselves. These narrations are similar in categories such as jealousy, rebellion, flight, escape, and betrayal. In categories such as mythological themes, putting conditions for suitors, hostage-taking, the ability to cast spells, insanity, lust and greed, sacrificing for the homeland, love for one's spouse, wisdom and right-seeking, and an invitation to silence and tranquility are different.

Keywords: Woman, Family Conflict, Iranian Mythology, Greek Mythology

References

1. Abbasi, H., & Ghobadi, H. A. (2010). Comparison of the position of women in Ferdowsi's Shahnameh and Homer's Iliad and Odyssey. *Mystical and Mythological Literature*, 6(19), 109-138.
2. Alavi, H. (1999). *Woman in ancient Iran*. Tehran: Hirmand Publication.
3. Bahar, M. (Ed.) (2000). *Farnbagh Dadgi's bondahesh*. Tehran: Toos Publication.
4. Bakhnooh, M., & Zarrinjoui Alvar, S. (2011). A look at epic women and Iranian and Greek myths. *Women and Culture Journal*, 3(10), 97-110.
5. Barahani, R. (1984). *Male history (treatises on the division of culture in Iran, the ruling culture and the condemned culture)*. Tehran: Nashr-e Avval Publication.
6. Behjat, H., & Farhadi, F. (2012). Analytical comparison of the role of women in Shahnameh and Niblungen. *Stylistics of Verse and Prose (Bahar-e Adab) Journal*, 5(3), 357-374.
7. Dad, S. (2004). *Dictionary of literary terms*. Tehran: Morvarid Publication.

8. Estaji, E., & Sadeghi Manesh, A. (2016). A cognitive study of the controversy over the possession of women in two epic works: Lady Gashsabnameh and the Iliad. *Comparative Literature*, 8(14), 23-46.
9. Euripides (1970). *Media and hackup*. Translated by Abolhassan Vandehvar. Tehran: Amirkabir Publication.
10. Euripides (2014). *Iphigenia in Ulysses*. Translated by Sahar Pariazani. Tehran: Qatreh Publication.
11. Fotouhi, M. (2007). *Rhetoric of image*. Tehran: Sokhan Publication.
12. Gondlin, L. (2006). *The mythical culture of the ancient east*. Translated by Roghayeh Behzadi. Tehran: Tahoori Publication.
13. Grant, M., & Hills, J. (2005). *The culture of classical mythology (Greece and Rome)*. Translated by Reza Rezaei. Tehran: Mahi Publication.
14. Grimal, P. (1999). *The culture of Greek and Roman mythology*. Translated by Abbas Behmanesh. Tehran: Amirkabir Publication.
15. Guiri, S. (1993). *Anahita in Persian myths*. Tehran: Jamal Al-Haq Publication.
16. Hamilton, E. (1999). *A journey into Greek and Roman mythology*. Translated by Abdolhossein Sharifian. Tehran: Asatir Publication.
17. Islami Nodooshan, M. A. (1991). *Sounds and images*. Tehran: Yazdan Publication.
18. Ismailpour, A. (1999). The social role of women in ancient and middle Iran. *Iran Shenakht Journal*, 13, 108-121.
19. Javari, M. H., & Khajavi, S. (2005). The evolution of myth in comparative literature. *Persian Language and Literature, Sistan and Baluchestan University*, 3, 39-52.
20. Khaleghi Motlagh, J. (Ed.) (2008). *Ferdowsi's Shahnameh*. Tehran: Islamic Encyclopedia.
21. Khodayar, E., & Emami, S. (2010). The last mercury: A comparative study of the myth of Arash and Philoctetes. *Comparative Language and Literature Research*, 1(3), 61-86.
22. Mohammadi, H., Hassanzadeh Dastjerdi, A., & Azizifar, A. A. (2015). Comparative analysis of father-son confrontation in Iranian and Greek tragedies (Rostam and Esfandiar, Rostam and Sohrab and Oedipus Shahriyar). *Literary Text Research*, 22(77), 125-142.
23. Mohazab, Z. (1374). *Women's stories of Shahnameh*. Tehran: Qeble Publication.
24. Nasr Esfahani, M. R., & Mir Mojrbian, L. (2009). The lady of love; analytical-critical comparison of the personality and position of Helen and Manijeh in the Iliad and Shahnameh epics. *Comparative Literature Studies*, 3(12), 139-162.
25. Rahimi, M. (1997). *The tragedy of power in the Shahnameh*. Tehran: Qatreh Publication.
26. Rosenberg, D. (1995). *Greek myths*. Translated by Mojtaba Abdollahnejad. Mashhad: Taraneh Publication.
27. Sajjadi, S. A. M., & Hassani Jalilian, M. R. (2008). Woman and descent; How to spread false beliefs about women in some Persian texts. *Journal of Humanities, Shahid Beheshti University*, 57, 161-186.
28. Sanjari, S. S. (2011). The role of women in Iranian literature and myths. *Women and Culture Journal*, 2(7), 35-46.
29. Serami, Gh. (2004). *From the color of flowers to the suffering of thorns*. Fourth Edition. Tehran: Elmi va Farhangi Publication.
30. Shorel, I. (2007). *Applied literature*. Translated by Tahmoors Sajedi. Tehran: Amirkabir Publication.
31. Zabihnia Emran, A., & Akbari, M. (2013). *Tragedy in Iranian and world mythology*. Tehran: Sokhan Publication.

فصل نامه علمی متن شناسی ادب فارسی (نوع مقاله پژوهشی)

معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه اصفهان

سال پنجاه و نهم، دوره جدید، سال چهاردهم

شماره اول (پیاپی ۵۳)، بهار ۱۴۰۱، ص ۲۰ - ۱

تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۹/۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۲

Doi: [10.22108/RPLL.2022.131608.1998](https://doi.org/10.22108/RPLL.2022.131608.1998)

بررسی مقایسه‌ای نقش زنان در نزاع‌های درون‌خانوادگی اسطوره‌های ایرانی و یونانی و رومی

(برپایه شاهنامه فردوسی و متون اساطیری یونان و روم)

امیرعباس عزیزی فر*

زهرا قاسمی**

وحید سبزیان پور***

چکیده

هدف این پژوهش بررسی میزان نقش زنان در اسطوره‌ها از نظر ارتباط با عناصر درون‌خانوادگی است. میان آثار بررسی شده از نظر مضامین و گره‌خوردگی حوادث و شخصیت‌ها، همسانی‌ها و گاه ناهمسانی‌هایی وجود دارد. در این پژوهش کوشش می‌شود با تطبیق و مقایسه، به تحلیل تطبیقی و مقایسه‌ای محتوای این آثار و نیز مشخص کردن میزان همانندی‌ها یا ناهمسانی‌های دو جامعه شرقی و غربی در مقوله نقش زنان در نزاع‌های درون‌خانوادگی پرداخته شود. نگارندگان با توجه به پژوهش‌های ادبیات تطبیقی و بر مبنای مکتب امریکایی با روش تطبیقی - توصیفی - تحلیلی در پی آن‌اند تا تأثیرگذاری زنان را در نزاع‌های درون‌خانوادگی اسطوره‌ها و حماسه‌ها تحلیل کنند. دستاورد پژوهش بیانگر آن است که در اساطیر ایرانی، به‌ویژه در نزاع میان گشتاسب و اسفندیار، زنان نقش منفعلی دارند؛ چندان توجه‌برانگیز نیستند و حتی در سایه مردان قرار می‌گیرند. این امر می‌تواند با حاکمیت مردسالاری در فرهنگ ایرانیان پیوند داشته باشد؛ اما در اساطیر یونانی و رومی، زنان نقش توجه‌برانگیزی دارند و به‌نوعی یا نقش تحریک‌کننده دارند و یا اینکه عامل بازدارندگی هستند؛ حتی در این میان قربانی هم می‌شوند. حسادت، گریختن و فرار با جانان، عصیان و تمرد و خیانت از وجوه مشابه و همسان روایت‌ها و کاهش زمینه و بافت اساطیری، شرط‌گذاشتن برای خواستگاران دختر، گروگان‌گیری، قابلیت جادوگری، ایجاد دیوانگی و جنون، شهوت‌پرستی و کامجویی، جان‌بازی و جان‌نثاری برای وطن، عشق به همسر، خردمندی و حق‌طلبی و دعوت به سکوت و آرامش از وجوه تفاوت و ناهمسانی روایت‌ها بود. شاهد‌های متن فارسی از کتاب شاهنامه فردوسی است و شاهد‌های مربوط به یونان و روم از کتاب‌های *مدیا و هکاپ*، *ایفی‌ژنی در اولیس*، اسطوره‌های یونان و فرهنگ اساطیر یونان و روم بیان شده است.

واژه‌های کلیدی

زن؛ نزاع خانوادگی؛ اساطیر ایران؛ اساطیر روم؛ اساطیر یونان

* استادیار گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول)

azizifar57@yahoo.com

** دانشجوی کارشناسی ارشد دوره آموزشی زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

zahra.ghasemi@yahoo.com

*** استاد گروه آموزشی زبان و ادبیات عرب، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران wsabzianpoor@yahoo.com

۱- مقدمه

اسطوره‌ها زبان گویای دوره‌های کهن تمدن بشری است و بیانگر بقایای باارزشی از باورهای فرهنگی ملل مختلفی هستند که از دل زمان بیرون آمده‌اند. یکی از موضوعاتی که در لابه‌لای این اسطوره‌ها می‌توان به آن دست یافت، نقش زنان در امور مختلف اجتماعی و سیاسی دوران باستان است.

زن در ایران باستان و دیگر تمدن‌ها جایگاه توجه‌برانگیزی داشته و در نقش یکی از رکن‌های خانواده در توجه بوده است؛ تا جایی که «در کتاب *اوستا* در همه‌جا، نام زن و مرد در یک ردیف ذکر می‌شود و چه‌بسا زن به مقام پادشاهی می‌رسد که در میان آنان، نام زنانی چون همای، پوران‌دخت و آذر‌میدخت به چشم می‌خورد» (علوی، ۱۳۷۸: ۱۵). البته این نقش در همه دوره‌های باستان یکسان نبوده و همواره با فراز و نشیب‌هایی همراه بوده است (نک. اسماعیل‌پور، ۱۳۷۸: ۱۱۷ و ۱۱۶)؛ از این‌رو زنان در نقش همسران پادشاه و یا مادران شاهزاده‌ها و پادشاهان، نقش توجه‌برانگیزی داشته‌اند و به نظر می‌رسد در بسیاری از رویدادهای دربار شاهی نقش تأثیرگذاری ایفا کرده‌اند.

یکی از حوادثی که در اسطوره‌های ملل مختلف وجود دارد، اختلاف و تقابل و رویارویی درون‌خانوادگی آنان یا یکدیگر است؛ به نوعی که این تقابل‌ها گاهی به حذف دیگری می‌انجامد. نمونه‌هایی مانند تقابل سلم، تور و ایرج، رستم و سهراب، سیاوش و کاووس، رستم و شغاد و حتی اسفندیار و گشتاسب در فرهنگ ایرانی، و تقابل‌هایی مانند کروئوس و زئوس، آمولوسو در تقابل با رموس و رمولوس، تقابل پاریس و پریام، پولی‌نیس و اتئوکلس، و... نمونه‌های از این دست هستند؛ از این‌رو، در این پژوهش با تطبیق نزاع‌های درون‌خانوادگی در اساطیر یونان و روم و ایران، نقش زنان در این نزاع‌ها بررسی می‌شود و مخاطب پی‌می‌برد «زنان در این نزاع‌ها چه نقشی ایفا کرده‌اند؟». در باب شاهد نمونه‌های ایرانی کتاب *شاهنامه فردوسی* تصحیح جلال خالقی مطلق مبنا قرار گرفته و شاهد‌های مربوط به یونان و روم از کتاب‌های *مدیا و هکاپ*، *ایفی‌ژنی در اولیس*، اسطوره‌های یونان و فرهنگ اساطیر یونان و روم بیان شده است.

۱-۱ روش پژوهش

نویسندگان در این پژوهش در پی بررسی همسانی و به تبع آن، ناهمسانی یک مقوله فرهنگی و ادبی میان دو ملت هستند؛ از این‌رو جهت‌گیری این پژوهش از گونه رویکرد تطبیقی برپایه مکتب امریکایی است. چنانکه می‌دانیم ادبیات تطبیقی از روابط ملل و زبان‌های مختلف و از تعامل میان ادبیات یک ملت با ملت‌های دیگر سخن می‌راند و به دادوستدهای فرهنگی و ادبی نظر دارد. پژوهش پیش‌رو از گونه کیفی است. این پژوهش با روش تطبیقی - توصیفی - تحلیلی به وجوه مشابهت یا افتراق نقش زنان در نزاع‌های درون‌خانوادگی دو جامعه ایرانی و یونانی - رومی می‌پردازد. با علم به خویشاوندی اقوام هند و اروپایی، یافتن شباهت‌های بنیادین در اسطوره‌ها و حماسه‌های ایران و یونان و روم - در مقام دو ملت کهن آریایی - با توجه به اصول مکتب امریکایی دریافتنی است؛ در نتیجه نیازی به آوردن اسناد دیگر، از جمله اطلاع آفرینندگان اساطیر و حماسه‌ها از یکدیگر یا وجود ترجمه از منابع هدف در دو زبان، با توجه به اصول مکتب فرانسوی احساس نمی‌شود. گردآوری داده‌های این پژوهش با مطالعه کتابخانه‌ای و مراجعه به پایگاه‌های اطلاعاتی فراهم آمده؛ سپس از میان این داده‌ها، اطلاعات پژوهش استخراج شده است.

۲-۱ پیشینه پژوهش

پژوهش‌های مختلفی درباره نقش زنان در اسطوره‌ها انجام شده است. برخی از این پژوهش‌ها عبارت‌اند از: سنجری (۱۳۹۰) در مقاله «نقش زن در ادبیات کهن و اسطوره‌های ایرانی» بر این باور است که نموده‌های منفی و مثبت در زنان اسطوره‌ای وجود داشته است. بخنوه و زرین‌جوی الوار (۱۳۹۰) در پژوهش «نگاهی به زنان حماسی و اسطوره‌ای ایرانی و یونانی» به این نتیجه رسیده‌اند که زنان ایرانی برخلاف زنان یونانی، وفادار، با اصل و نسب و ارزشمند هستند. پژوهش یادشده تنها به صورت کلی به نقش زن در ایران و یونان پرداخته و در پایان، مقام زن را در بین حماسه‌های ایران و یونان ارزش‌گذاری کرده است. «مقایسه تحلیلی نقش زن در شاهنامه و نیبلونگن» از حمیده بهجت و فرحناز فرهادی (۱۳۹۱) عنوان پژوهشی است که نویسندگان در آن به توصیف زنان در دو حماسه ایرانی و آلمانی می‌پردازند. آنان پس از گزارش چکیده‌ای موجز از حماسه نیبلونگن، ساختار این دو اثر را با دیدی موشکافانه مقایسه می‌کنند و می‌کوشند تا نموده‌های متفاوت شخصیت زن، یعنی مادر، همسر، جنگاور و شهربانو بودن را بررسی کنند. «مقایسه جایگاه زن در شاهنامه فردوسی با ایلید و اودیسه هومر» از عباسی و قبادی (۱۳۹۱) است. نویسندگان در آن کوشیده‌اند تا جایگاه و نقش زن را در شاهنامه فردوسی با استناد به پیشینه اساطیری، تاریخی و فرهنگی ایران زمین واکاوی کنند. نصر اصفهانی و میرمجبریان (۱۳۸۸) در «دوبانوی عشق؛ مقایسه تحلیلی - انتقادی شخصیت و جایگاه هلن و منیژه در دو حماسه ایلید و شاهنامه» کوشیده‌اند به بررسی ویژگی‌های انسانی، اجتماعی و عاطفی این دو بانو در این دو حماسه جاوید بپردازند. استاجی و صادقی‌منش (۱۳۹۵) در «بررسی همسنج جدال بر سر تصاحب زن در دو اثر حماسی بانوگشسپ‌نامه و ایلید» کوشیده‌اند به روشی تطبیقی موضوع جدال بر سر مالکیت زن را در دو حماسه یادشده گزارش کنند. آنان به این نتیجه رسیده‌اند که جدال بر سر تصاحب زن در بانوگشسپ‌نامه در نهایت اهداف متفاوتی را دنبال می‌کند؛ جدال بر سر تصاحب زن در ایلید عرصه‌ای است که به اثبات توانمندی مردان و ضعف زنان می‌انجامد؛ اما جدال بر سر تصاحب زن در بانوگشسپ‌نامه عرصه‌ای است که به اثبات بی‌نیازی و آزادگی زنان و توان آنان در همگامی با مردان می‌انجامد. با بررسی پیشینه به این نتیجه رسیدیم که برخی پژوهش‌ها از جمله «نگاهی به زنان حماسی و اسطوره‌ای ایرانی و یونانی» به موضوع پژوهش ما نزدیک است؛ اما محور بحث ما نزاع‌های درون‌خانوادگی است؛ موضوعی که در این مقاله‌ها بدان پرداخته نشده است؛ بنابراین تاکنون پژوهشی با این عنوان یا نزدیک بدان انجام نشده است.

۳-۱ چارچوب نظری

اسطوره‌ها و حماسه‌های ملل مختلف دنیا بیانگر جهان‌بینی، آرمان‌ها، آرزوها، چگونگی تعامل یا تقابل انسان با نیروهای کیهانی و حتی فراکیهانی است که این مسائل مانند «رسوبات» و «لای»‌های اجتماعی و فرهنگی به نسل‌های بعد، اما با «ظرفی» دیگرگون منتقل می‌شود. بسیاری از این مقولات برخاسته از ناخودآگاه انسان است و با توجه به تعبیر «ناخودآگاه جمعی» (Collective Unconscious) یونگ (C. G. Jung) و تعبیر «روایت بدل» لوی اشتراوس (L. Strauss) بدیهی است که میان اساطیر و حماسه‌های جهان، به‌ویژه اقوام هند و اروپایی همسانی‌هایی دیده شود. لویی اشتراوس، اساطیر را متشکل از مجموعه‌ای از روایات بدل خویش می‌داند (شورل، ۱۳۸۶: ۱۰۹). اشتراوس بر یکی بودن ساختارهای اصلی اساطیر و تکرار آنها در فرهنگ‌های مختلف به شکل‌های

دیگر، در نتیجه خویشاوندی بنیادین اساطیر ملل تأکید می‌کند (خدایار و امامی، ۱۳۸۹: ۶۴). این باور را یونگ به زبانی دیگر بیان کرده است. بنابر نظریه یونگ، موضوع اسطوره، در ناخودآگاه قومی نسل بشر جای دارد و شباهت میان اساطیر اقوام مختلف به علت آن است که همه، ریشه‌ای مشترک و موروثی دارند (داد، ۱۳۸۸: ۳۶).

ادبیات تطبیقی بر مبنای روابط بینامتنی می‌کوشد همسانی متون ادبی و مضامین مندرج در آنها را نشان دهد. بررسی اساطیر و حماسه‌ها در ادبیات تطبیقی با مطالعه بینامتنی متون، در شناخت و تشخیص عناصر اساطیری و حماسی در متن و ارزیابی تغییرات و دگرگونی‌های آن اسطوره و حماسه در آن متن، نقش مؤثری دارد. به نظر برخی، بحث درباره اسطوره‌های ادبی بدون نگاهی عمیق به ادبیات تطبیقی، پایه و اساسی ندارد و اگر تطبیق نباشد، اسطوره‌شناسی ادبی محال است؛ زیرا به‌هیچ‌روی نمی‌شود به داشته‌های فرهنگ یک سرزمین بسنده کرد؛ باید به شباهت این اسطوره‌ها در فرهنگ‌های دیگر توجه کرد (جواری و خواجوی، ۱۳۸۴: ۴۹).

با توجه به آنچه گفته شد، رویکرد ما در این پژوهش، رویکردی مبتنی بر ارتباط ذاتی فرهنگی ملل مختلف براساس دیدگاه اشتراک نژادی هند و اروپایی و اشتراک ضمیر ناخودآگاهی است. همین دو عامل، انگیزه‌ای شد تا به بررسی همسانی و به تبع آن ناهمسانی نقش زنان در نزاع‌های درون‌خانوادگی اساطیر ملل منظور پردازیم.

۲- بحث

۲-۱ زنان و اسطوره‌ها

زنان در آغاز تاریخ بشری جایگاه توجه‌برانگیزی در سامان زندگی اجتماعی داشته‌اند. کاوش‌های باستانی بیانگر آن است که کهن‌ترین کنش‌های مذهبی به ایزدبانوان تعلق داشته است. تندیس‌های کوچکی که از ایزدبانوان در دوره نوسنگی کشف شده، شاهدی بر این مدعاست. «اغلب این تندیس بر جنبه‌های جسمی باروری اشاره داشته‌اند» (گوندلین، ۱۳۸۵: ۱۵۹).

بنابر این سخن، دلیل اصلی احترام و ارزشی که برای زنان در باستان قائل بوده‌اند، باروری و زایایی آنان بوده است و همین امر موجب شده است تا زنان جایگاه ایزدبانویی را به خود اختصاص دهند و پرستیده شوند. گفتنی است «پرستش ایزدان مؤنث مقارن است با ساخت اجتماعی مادرسالاری در جوامع ابتدایی بشر. به احتمال زیاد، پرستش ایزدبانوی مادر براساس یک روش سیاسی مادرسالاری بوده است که گفته می‌شود تا حدود هزاره سوم قبل از میلاد اعمال می‌شده است» (گویری، ۱۳۷۲: ۱۶).

اما با فاصله‌گرفتن از عصر مادرسالاری، مقام زنان نیز به تبعیت از این تحول سیاسی و اجتماعی دگرگون شد و جایگاه آنان تا حدود فراوانی تنزل یافت. البته نباید از نظر دور داشت که دلیل اصلی تمام‌شدن عصر مادرسالاری، پایان یافتن عصر کشاورزی اولیه بود. «به وجود آمدن تردید در قداست و قدرت زن در حکم تنها موجود زایا و مولد در اقتصاد، در این تغییر نگرش مؤثر بوده است» (سجادی و حسنی جلیلیان، ۱۳۸۷: ۱۷۱).

در نزد ایرانیان نیز به سبب باروری و زایایی، زنان جایگاه مهمی داشته‌اند و وجود ایزدبانوان بارور و پدیدآور نشانی بر اهمیت جایگاه و پایگاه زنان در ایران باستان است. این قداست تا جایی بوده است که زنان نیز واسطه انتقال فرکیانی بوده‌اند. در «بندش» درباره «کی اپیوه»، پسر قباد، ماجرای نقل شده است که فرکیانی از یک نی که در دریاچه «وروکش» روییده بود، به گاو سحرناکی حلول کرد که پدر «فرانک» پدید آورده بود و به وسیله

شیر، ابتدا به فرانک و سپس به کی اپیوه منتقل شد (فرنخ‌دادگی، ۱۳۸۵: ۱۵۱). با این حال برخی از ایران‌پژوهان فرنگی مانند نولدکه بر این باور هستند که زنان در شاهنامه نقش فعالی را بازی نمی‌کنند و تنها زمانی ظاهر می‌شوند که پای هوس یا عشقی در میان باشد (نولدکه، ۱۳۸۴: ۱۱۵)؛ درحالی‌که این سخن تنها برای برخی زنان پذیرفتنی است؛ آن هم زنانی که اصالت ایرانی ندارند.

۲-۲ بررسی مقایسه‌ای نقش زنان در نزاع‌های درون‌خانوادگی اسطوره‌های ایرانی و یونانی و رومی

۲-۲-۱ خلاصه داستان مدیا و نقش او در نزاع میان آیتس و جیسون

یکی از داستان‌های اساطیری یونانی که در آن نزاع خانوادگی وجود دارد، داستان مدیا و آپسورتوس است. در این داستان، مدیا نقش اصلی را بر عهده دارد. همین که جیسون (Jason) با کشتی به کولخیس رسید تا پشم زرین را از شاه آیتس بگیرد، مدیا (Medea) عاشقش می‌شود و در برابر پدر، او را یاری می‌کند. شاه برای جیسون شرط می‌گذارد. او باید بر گاو آتشین‌دم که سم‌های مفرغین دارد، یوغ بگذارد تا کشتزارهای آرس (Ares) را شخم بزند. آنگاه دندان‌های اژدها را در آن بکارد. مدیا عاشق جیسون بود و برای همین، صندوقچه داروهایش را باز کرد و ریشه گیاه پرومته (Promethas) را از میان آن بیرون کشید که ضد آتش بود. جیسون با مرهم مدیا توانست این کارها را انجام دهد. آیتس از پیمان‌ش سر باز زد؛ اما مدیا اژدهای بی‌خواب را خواب کرد و آرگونوت‌ها (Argonauts) توانستند پشم زرین آویخته در غار را برابند. آنگاه مدیا با جیسون گریخت و به هنگام فرار، برادرش آپسورتوس (Apsyrtus) را با خود برد. هنگامی که آیتس به تعقیب جیسون و مدیا پرداخت، مدیا برادر را تکه‌تکه کرد و بر کنار کشتی انداخت؛ بنابراین برادرکشی نیز در این داستان عمده است؛ زیرا مدیا جادوگر زیباروی بی‌رحمی تصویر شده است که برای رسیدن به هدف خود هر کاری می‌کند (ذبیح‌نیا و اکبری، ۱۳۹۲: ۵۱۱-۵۱۲).

مردم سرزمین مدیا او را بعد از کشتن برادرش طرد کردند؛ اما باز هم در راه رسیدن به عشق خویش، جیسون، به جنایات دیگری هم دست می‌زند. «مدیا بعد از کشتن برادرش و طرد شدن از سرزمین خویش، پادشاه پلیاس (Pelias) را که دشمن جیسون بود با کمک گرفتن از دخترانش به قتل می‌رساند؛ وی بعد از ده سال زندگی مشترک با جیسون صاحب دو فرزند پسر شد. اکنون پس از ده سال زندگی مشترک آن دو، جیسون تصمیم به ازدواج با دختر کرئن گرفته است و مدیا که نمی‌تواند او را از تصمیم خود بازگرداند، اقدام به انتقام از وی می‌کند. او تحفه‌ای برای عروسی وی و دختر کرئن به قصر کرئن می‌فرستد. هدیه عبارت است از یک تاج عروس و لباس ابریشمی که به زهر آغشته شده است. پوشیدن این تاج و لباس توسط دختر کرئن، او را در معرض مرگ قرار می‌دهد و همچنین خود کرئن که برای نجات دخترش تلاش می‌کند، به وسیله زهر تاج و لباس، کشته می‌شود. مدیا سپس برای انجام مرحله آخر تصمیمش فرزندانش را می‌کشد» (یورپیدس، ۲۰۰۷: ۱۱۵).

۲-۲-۲ خلاصه داستان هرا و فرزندکشی هرکول (هراکلس)

یکی دیگر از داستان‌های اساطیری یونان که در آن نزاع خانوادگی وجود دارد، داستان هرکول است. هرکول (Hercules) از قهرمانان اساطیری مشترک سرزمین روم و یونان است. او فرزند زئوس (Zeus) و آلکمنه (Alcmene) است. درباره تولد هرکول اینگونه آمده است که «پادشاه خدایان، زئوس تصمیم می‌گیرد که پسری متولد شود که برای خدایان و فناپذیران قهرمانی را به دست آورد و به همین خاطر آلکمنه همسر آمفیتروئون

(Amphitheater) را به‌عنوان مادر او انتخاب کرد. هنگامی که همسر آکمنه سرگرم جنگ بود، زئوس خویشتن را در قامت و قالب آمفیترئون درآورد و به پیش آکمنه رفت و با وی هم‌خوابه شد، از دیگر سو، در آن شب نیز آمفیترئون با آکمنه هم‌خوابه می‌شود که بر اثر آن آکمنه هم‌زمان دو پسر به دنیا می‌آورد، با نام‌های هرکول و ایفیکلس (Ayfykls) (گرانت، ۱۳۸۴: ۴۵۵).

هرکول به زئوس، و ایفیکلس نیز به آمفیترئون می‌رسد. پیش از متولدشدن هرکول، زئوس بر این باور بود که هرکول، یکی از نواده‌های پرسئوس (Perseus)، در آینده بر کل سرزمین یونان حکومت خواهد کرد؛ اما هرا (Hera)، همسر نخست زئوس و نامادری هرکول، با کمک ایلپیا (Eileithyia) که الهه وضع حمل است، به دنیا آمدن هراکلس را به تأخیر می‌اندازد و تولد انوروستئوس (Eurostheus) از دیگر نوه‌های پرسئوس زودتر رخ می‌دهد؛ بدینگونه وی به جای هرکول، حاکم یونان می‌شود. آکمنه - به‌علت ترس از هرا - به دنیا آمدن هرکول را آشکار می‌کند؛ ولی آتنا، الهه عقل، هرکول را به نزد هرا می‌آورد و وی نام هرکول را برای نوزاد تازه به دنیا آمده انتخاب می‌کند. در این زمان، هرا هنوز متوجه نشده بود که این نوزاد فرزند زئوس است. به همین دلیل او را در آغوش گرفت و به او شیر داد و هرکول با خوردن شیر وی نیروی مافوق‌طبیعی یافت.

هرا بعد از آنکه متوجه وجود هرکول می‌شود برای از بین بردن وی توطئه‌های فراوانی می‌چیند؛ یکی از این توطئه‌ها فرستادن مار به رختخواب هرکول در دوران کودکی است که هرکول با دستاوردش هر دو مار را می‌کشد. توطئه دیگر هرا که به موضوع این پژوهش ارتباط دارد، دیوانه‌کردن هرکول در یک مقطع زمانی است. وی در مدت دوازده سال، دوازده مرحله یا خوان مهم را پشت سر گذاشت. در هنگام پشت سر گذاشتن خوان دوازدهم، هرکول به‌علت از دست دادن عقل و هوش خویش، سه پسرش را می‌کشد، به گمان اینکه فرزندان دشمن هستند؛ همسرش مگارا (Megara) را هم که درصدد نجات جان پسرانش است، از پای درمی‌آورد. همان‌گونه که اشاره شد این رویداد در هنگام خوان دوازدهم اتفاق افتاد. در این خوان، هرکول عازم جهان مردگان (دنیای زیرین) بود تا سربروس (Cerberus) یا همان سگ سه سر را به دنیای زنده‌ها بیاورد. هرا - همسر اول زئوس و نامادری هرکول - به‌علت حسادتش به فرزندان زن‌های دیگر همسرش، الهه جنون و دیوانگی، لیسایا (Lisa) را به نزد هرکول فرستاد. لیسایا با وجود میل باطنی خودش هرکول را دچار جنون و دیوانگی می‌کند و هرکول در این حالت به کشتن همسر و سه فرزندش وادار می‌شود؛ با این گمان که پسران دشمنان وی هستند. هرکول بعد از آنکه متوجه فاجعه می‌شود، مایوس و اندوهگین قصد دارد خویشتن را بکشد؛ تزه (Tz·h) فرمانروای اژه (Aegean) و از دوستان هرکول، مانع می‌شود و او را همراه خود به آتن می‌برد تا روح و روانش به آرامش برسد و تزکیه شود (گرانت، ۱۳۸۴: ۴۷۵). این صحنه در متن زیر کاملاً به تصویر کشیده شده است:

«پس از اهدای قربانی برای زئوس... بچه‌ها در گوشه‌ای کنار هم معصومانه ایستاده بودند، با مادرشان مگارا و پدربزرگشان؛ آنگاه هرکول دست دراز کرد تا فانوس را بگیرد و آن را در آب فروکند؛ ولی مثل مجسمه خشکش زد. از جای نجنبید؛ بچه‌ها خیره مانده بودند. ناگهان حالت چهره‌اش تغییر کرد. چشمانش از حدقه درآمدند و رگ‌هایش بیرون زدند. از چشمانش خون می‌چکید و از چانه‌اش کف. سپس به سخن درآمد؛ درحالی‌که همچون دیوانگان می‌خندید گمان می‌کرد که پسران دشمن را می‌کشد. مادر بچه‌ها جیغ می‌کشید. سپس پیرمرد و خدمتکاران به فریاد درآمدند: «تو پدرشان هستی می‌خواهی پسران خودت را بکشی؟»

«هرکول دور ستون، پسرش را تعقیب می‌کرد و پسر وحشت‌زده دور ستون می‌چرخید تا پدر، پسر را گرفت و تیری به قلبش فروکرد. پسر به پشت افتاد و زمین را به خون خود رنگین ساخت. پدر فریاد پیروزی سر داد. ... و تیر خود را به‌سوی دومین نشانه رفت که زیر قربانگاه محراب مچاله شده بود تا خود را از پدر پنهان کند. ابتدا پسر از جا پرید؛ خود را به زانوان پدر انداخت؛ با دست چانه پدر را گرفت و گریان فریاد زد: پدر جان، مرا نکش؛ من پسر خودت هستم؛ خود تو؛ اما او با چشمان سرد سنگی خیره شده بود و وقتی پسر را بیش از حد به خود نزدیک دید تا بتواند تیری به سویش بزند، با گریزی که داشت، به سر طلایی او کوبید و جمجمه‌اش را خرد کرد؛ انگار آهنگری بر پتک آهنگری کوبیده باشد...» (روزنبرگ، ۱۳۷۴: ۷۴).

۲-۲-۳ خلاصه داستان کلیتمنسترا و ایفی‌ژنی

یکی دیگر از داستان‌های اساطیری یونان که در آن تراژدی فرزندکشی وجود دارد و به‌نوعی نزاع خانوادگی به شمار می‌رود، داستان ایفی‌ژنی (Ayfyzhny) است. ایفی‌ژنی دختر بزرگ آگاممنون (Agamemnon)، پادشاه سرزمین آراگوس (Argus) است که پدرش او را قربانی می‌کند. این اتفاق زمانی روی می‌دهد که لشکر عازم تروا (Troy) می‌شوند تا پاریس (Paris) را تأدیب کنند. بنابر روایتی در این مسیر، آگاممنون، آرتیمیس (Artemis) یا همان گوزن مقدس را شکار می‌کند و یا براساس روایت دیگری، سربازان آگاممنون به گوزن مقدس (آرتیمیس) توهین می‌کنند؛ روایت دیگری نیز می‌گوید آگاممنون در یک مجلسی خودستایی می‌کند و خویشتر را در شکار، ماهرتر از آرتیمیس می‌داند. آرتیمیس از این رویداد به خشم می‌آید و به همین دلیل باد را در اختیار می‌گیرد. کشتی‌های یونانی به‌علت نوزیدن باد در اولیس گرفتار می‌شوند. در این هنگام، کالکاس (Kalkas) از پیامبران اساطیری یونانیان، دلیل این گرفتاری را به اطلاع آگاممنون می‌رساند و به او می‌گوید برای اینکه وزش باد به حالت پیشین بازگردد، باید توهین روا داشته‌شده به آرتیمیس جبران شود و جبران آن نیز با قربانی کردن یک باکره در عبادتگاه آرتیمیس است. باکره قربانی نیز باید ایفی‌ژنی دختر آگاممنون باشد. وی با شنیدن این خبر، دچار آشفتگی روحی و روانی می‌شود؛ زیرا مهر و علاقه آگاممنون به ایفی‌ژنی بیش از دیگر دخترانش بود.

منلائوس (Menelaus)، برادر آگاممنون که همسر هلن نیز هست، او را ترغیب می‌کند تا همسرش، کلیتمنسترا (Nstra) را با ارسال پیکی فریب دهد؛ زیرا می‌دانستند که همسر آگاممنون به‌سبب علاقه‌اش به ایفی‌ژنی نمی‌گذارد او به‌تنهایی از میسنه (Mysnh) به اولیس بیاید و خودش او را همراهی می‌کند؛ از این رو، عقد آشیل (Achilles) با ایفی‌ژنی را بهانه این سفر می‌کنند تا ایفی‌ژنی را به اولیس بکشانند. به همین سبب، آگاممنون در نامه‌ای به همسرش، به او اطلاع می‌دهد که می‌خواهد قبل از رفتن به تروا دخترش را به عقد آشیل در بیاورد؛ اما نقشه آنها برای فریب کلیتمنسترا به جایی نمی‌رسد و او هم به همراه ایفی‌ژنی عازم بندر اولیس می‌شود. آگاممنون پیش‌ازپیش آشفته و پریشان می‌شود و همه تلاشش را می‌کند تا کلیتمنسترا را از آمدن به بندر اولیس منع کند؛ زیرا می‌دانست آمدن کلیتمنسترا به اولیس باعث خون‌ریزی می‌شود. به همین علت منلائوس از آگاممنون می‌خواهد ایفی‌ژنی را نجات بدهد و ماجرا را برایشان تعریف کند؛ اما آگاممنون در جواب او می‌گوید که دیر است؛ زیرا کالکاس، سپاه یونان را آگاه کرده که آرتیمیس باها را به تسخیر خود درآورده است و اگر وی ایفی‌ژنی را به مینسه بازگرداند، سپاهیان یونان به او و بقیه اعضای خانواده‌اش، به‌ویژه پسر کوچکش، رحم نخواهند کرد و آنها را خواهند کشت. آگاممنون تصمیم نهایی را می‌گیرد و می‌خواهد با وجود میل باطنی،

ایفی‌ژنی را قربانی کند. از دیگر سو، کلیتم‌نسترا با خوشحالی وارد بندر اولیس می‌شود و می‌خواهد مراسم مفصلی برای ازدواج ایفی‌ژنی و آشیل برگزار کند. وی از روی اتفاق با آشیل روبه‌رو می‌شود و در این هنگام متوجه فریبکاری آگاممنون می‌شوند. آشیل بسیار خشمگین می‌شود. کلیتم‌نسترا عاجزانه از او می‌خواهد مانع قربانی شدن ایفی‌ژنی شود؛ اما آشیل از کلیتم‌نسترا می‌خواهد التماس و خواهشش را متوجه آگاممنون کند تا شاید از تصمیمش منصرف شود؛ اگر آگاممنون منصرف نشود، وی به آنان کمک خواهد کرد؛ اما آگاممنون از تصمیم خویش باز نمی‌گردد؛ زیرا بر این باور است که ایفی‌ژنی نفرین شده است و اگر قربانی نشود، سپاهیان یونان به وی حمله‌ور می‌شوند و خانواده‌اش را قتل عام می‌کنند. در این هنگام، آشیل نیز از آگاممنون حمایت می‌کند و خطاب به آنان می‌گوید همه سپاه یونان خواستار قربانی شدن ایفی‌ژنی هستند و در این صورت او هم نمی‌تواند مانع این اتفاق شود؛ زیرا اعتبار و آبرویش در میان یونان از بین می‌رود؛ از این رو، کلیتم‌نسترا و ایفی‌ژنی مجاب می‌شوند که همه سپاه یونان محتاج قربانی شدن ایفی‌ژنی هستند تا تروا را تسخیر و بربرها را تنبیه کنند که دیگر زنان یونانی را نذزدند؛ بنابراین با قربانی شدن ایفی‌ژنی، نام وی جاودانه خواهد ماند؛ زیرا زنی است که یونان با قربانی شدنش بر دشمنان غلبه یافته است (اورپید، ۱۳۹۳: ۵۰).

ایفی‌ژنی با شنیدن حرف‌های آشیل و پدرش قانع می‌شود تا به قربانگاه برود. او به مادرش می‌گوید مانند هزاران سرباز که حاضرند خود را فدای یونان بکنند، من هم با اهدای جان بی‌اهمیت می‌توانم یونان را به شرف راستینش بازگردانم (همان: ۵۱).

۲-۲-۴ خلاصه داستان پروکنه و تره

پاندیون (Pandyvn)، از پادشاهان آتن، دو دختر با نام‌های پروکنه (Procne) و فیلومل (Philomel) داشت. او زمانی که با شاه تب (Tab) در حال جنگ و نبرد بود، از تره (Teree)، پادشاه تراس (Terrace) درخواست کمک کرد و با کمک این پادشاه توانست بر شهریار تب غلبه کند. پاندیون برای قدردانی از کمک تره، پروکنه را به همسری تره درمی‌آورد.

پروکنه بعد از آنکه با تره ازدواج کرد، دارای پسری به نام اتیس (Itys) شد. این دو مدتی با هم زندگی کردند و در ادامه، تره دل‌باخته خواهر همسر خود، فیلومل شد. دل‌بستگی فراوان تره باعث شد که او به فیلومل تجاوز کند. تره از دیگر سو نیز نمی‌خواست هیچ‌کس به‌ویژه پروکنه از این ماجرا باخبر شود؛ به همین دلیل تره زبان فیلومل را قطع کرد تا نتواند چیزی به کسی بگوید؛ اما تره غافل از این بود که فیلومل توانایی نقاشی کردن دارد و می‌تواند هر چیزی را به تصویر درآورد؛ از این رو، فیلومل ماجرای خیانت تره به خودش را بر روی پارچه‌ای دست‌دوزی کرد و آن را به پروکنه نشان داد. پروکنه با دیدن تصویر، خشمگین و عصبانی شد و از شدت خشم و برای اینکه از تره انتقام گرفته باشد، پسرشان اتیس را می‌کشد و از گوشت او غذایی برای تره درست می‌کند؛ بدین ترتیب تره از گوشت فرزند خویش می‌خورد. بعد از این ماجرا، پروکنه به همراه خواهرش، فیلومل از سرزمین تراس فرار می‌کنند. تره پس از مدتی از حقیقت ماجرا آگاهی می‌یابد و مدت‌ها تیر به دست به تعقیب دو خواهر می‌پردازد تا بتواند از آنان انتقام بگیرد؛ تا اینکه در سرزمین دالیس (Dalis) دو خواهر را پیدا می‌کند. اضطراب فراوانی وجود پروکنه و فیلومل را فرامی‌گیرد و با ناامیدی به درگاه خدایان روی می‌آورند و از آنان طلب کمک و یاری می‌کنند. دعای دو خواهر مستجاب می‌شود؛ پروکنه به شکل یک بلبل، فیلومل به شکل پرستو

و تره به شکل هدهد درمی‌آیند (همیلتون، ۱۳۸۷: ۳۶۸-۳۶۹).

۲-۲-۵ خلاصه داستان سودابه

نزاع میان کیکاوس و سیاوش یکی از نزاع‌های خانوادگی میان شخصیت‌های اسطوره‌ای ایرانی است که باعث و بانی این کشمکش، سودابه همسر کیکاوس و نامادری سیاوش است. «هوس‌بازی، سنگدلی و شیطنت این زن را در هیچ‌یک از زنان شاهنامه نمی‌بینیم. منش‌های او یادآور منش‌های زلیخاست. سودابه به همه کژکرداری‌هایش، چهره‌ای راستین از یک زن است. نقطه‌ای روشن نیز در سرگذشت او می‌توان یافت که از آن جمله، وفاداری او به شوی هنگام اسارت او در بند شاه هاماوران است» (سرامی، ۱۳۸۳: ۸۳۶).

برپایه متن شاهنامه، سودابه، دختر شاه هاماوران، برخلاف میل پدر، برای ایجاد صلح و آرامش، همسر کیکاوس می‌شود. نیرنگ پدر سودابه باعث می‌شود کیکاوس و سودابه به بند کشیده شوند و وفاداری و عشق سودابه در این مدت برای کیکاوس ثابت می‌شود. بعد از آنکه کیکاوس از بند رهایی می‌یابد، سودابه نیز به همراه وی به ایران می‌آید. کاووس از کنیزکی که نام او نامعلوم است، صاحب پسری زیبا می‌شود. سودابه در نخستین دیدار با فرزند شوهر، شیفته سیاوش می‌شود و نسبت به او ابراز عشق می‌کند؛ اما سیاوش سر باز می‌زند و سودابه نیز کم‌کم آشوبی برپا می‌کند:

چو سوداوه روی سیاوش بدید	پراندیشه گشت و دلش بردمید
چنان شد که گفتمی طراز نخ است	وگر پیش آتش نهاده یخ است
کسی را فرستاد نزدیک اوی	که پنهان سیاوخش رد را بگوی
که اندر شبستان شاه جهان	نباشد شگفت ار شوی ناگهان
بدو گفت مرد شبستان نیم	مجویم که با بند و دستان نیم
دگر روز شبگیر سوداوه رفت	بر شاه ایران خرامید تفت
بدو گفت کای شهریار سپاه	که چون تو ندیدست خورشید و ماه
نه اندر زمین کس چو فرزند تو	جهان شاد بادا به پیوند تو...

(فردوسی، ۱۳۸۷، ج ۲: ۲۱۱-۲۱۲)

کاووس فریب دمدمه سودابه را می‌خورد و به سیاوش دستور می‌دهد به شبستان برود و سودابه را ببیند. سیاوش با کاووس با استدلال بحث می‌کند و معتقد است ضرورتی به این کار نیست و پیش خود می‌پندارد که رفتن به شبستان همان و دمدمه سودابه همان:

... اگر من شوم در شبستان اوی ز سوداوه یابم بسی گفت و گوی
(همان: ۲۱۳)

به هرروی اطاعت فرمان پدر، امری واجب و ضروری است. او به شبستان گام می‌نهد و سودابه از دیدن سیاوش بنامیزد می‌گوید و به ستایش و تحسین او می‌پردازد. سیاوش می‌داند «چنان دوستی نر ره ایزدبست!» سیاوش از سودابه و فریب او اندیشناک است و حتی در بحث ازدواج او، سیاوش به پدر می‌گوید:

نباید که سوداوه این بشنود دگرگونه گوید، بدین نگرود

به سوداوه زینگونه گفتار نیست مرا در شبستان تو کار نیست
(همان: ۲۱۸)

سیاوش برای انتخاب همسر به اجبار، دگر بار قدم در شبستان می‌نهد، کسی را انتخاب نمی‌کند. سودابه شرایط را مساعد می‌بیند و به سیاوش می‌گوید سرانجام کاووس از جهان می‌رود و تو با من می‌مانی؛ تو باید پیمان کنی که از سخنانم اطاعت کنی و نگذاری به من آسیبی رسد. در آن صورت من به‌تمامی برای تو خواهم بود. سودابه سپس بوسه‌ای بر روی سیاوش می‌زند و آزر و شرم را وامی‌گذارد (نک. همان: ۲۲۱). سودابه بی‌شرمانه می‌گوید هفت سال است که منتظر است سیاوش را از آن خود کند تا با وصال او بار دیگر جوانی بیابد. سیاوش نمی‌پذیرد و از خواسته سودابه سرپیچی می‌کند و از شبستان می‌خواهد بیرون رود؛ سودابه می‌ترسد سیاوش این راز را افشا کند:

بدو گفت من راز دل پیش تو بگفتم نهان بداندیش تو
مرا خیره خواهی که رسوا کنی به پیش خردمند رعنا کنی
بزد دست و جامه بدرید پاک به ناخن دو رخ را همی‌کرد چاک
برآمد خروش از شبستان اوی فغانش از ایوان برآمد به کوی
(همان: ۲۲۴)

نزاع درون‌خانوادگی آغاز می‌شود. به سیاوش تهمت تعدی و تجاوز می‌دهند. لازم است آزمون راستی و درستی برپا شود. کاووس دستور می‌دهد برای گذشتن سیاوش از آتش، هیزم جمع‌آوری کنند تا مشخص شود سیاوش بی‌گناه است یا سودابه. در ادامه، سودابه پس از رسوایی خود و بی‌گناهی سیاوش باز کاووس را علیه سیاوش بدگمان می‌کند؛ راوی *شاهنامه* یکباره سر بر می‌آورد و نظریات خود را چنین بیان می‌دارد:

به جامی که زهر آگند روزگار از او نوش، خیره مکن خواستار
تو با آفرینش بسنده نه‌ای مشو تیز گر پرورنده نه‌ای
چنین است کردار گردان سپهر نخواهد گشادن همی بر تو چهر
بر این داستان زد یکی رهنمون که مهری فزون نیست ز مهر خون
چو فرزند شایسته آمد پدید ز مهر زنان دل بیاید برید
(همان: ۲۳۹)

۶۲-۲ خلاصه داستان فرنگیس

نزاع و درگیری خانوادگی دیگری که اتفاق می‌افتد، نزاع میان افراسیاب و سیاوش (داماد افراسیاب) بر اثر توطئه گرسیوز است. فرنگیس، همسر سیاوش و دختر افراسیاب، در این نزاع درون‌خانوادگی، جانب سیاوش را می‌گیرد. خردورزی، شجاعت و وفاداری فرنگیس در این ماجرا منحصربه‌فرد است. «اندرز او به افراسیاب وقتی که قصد کشتن سیاوش را دارد، بسیار شجاعانه و دوران‌دیشانه است. چیره‌زبانی فرنگیس به هنگامی که می‌کوشد افراسیاب را از کشتن سیاوش شوی خود باز دارد، ستایش‌برانگیز است. در *شاهنامه* اینگونه سخن گفتن را از کمتر قهرمانی چه مرد، چه زن سراغ توانیم گرفت» (سرامی، ۱۳۸۳: ۷۰۱).

فرنگیس بشنید رخ را بخست
پیاده بیامد به نزدیک شاه
به پیش پدر شد پر از درد و باک
بدو گفت کای پر هنر شهریار
دلت را چرا بستی اندر فریب
سر تاجداران مبر بی‌گناه
سیاوش که بگذاشت ایران زمین
بیازرد از بهر تو شاه را
بیامد تو را کرد پشت و پناه
نبرد سر تاجداران کسی
مکن بی‌گنه بر تن من ستم
میان را به زنا خونین بست
به خون رنگ داده دو رخساره ماه
خروشان به سر بر همی ریخت خاک
چرا کرد خواهی مرا خاکسار
همی از بلندی نبینی نشیب
که نپسندد این داور هور و ماه
همی از جهان بر تو کرد آفرین
چنان افسر و تخت و آن گاه را
کنون زو چه دیدی که بردت ز راه
که با تاج بر تخت ماند بسی
که گیتی سپنج است با باد و دم
(فردوسی، ۱۳۸۷، ج ۳: ۷۵۲)

۲-۲-۷ خلاصه داستان کتایون و نقش او در نزاع گشتاسب و اسفندیار

گشتاسب دستوری هوشمند به نام گرزم دارد که پیوسته از اسفندیار بدگویی می‌کند. معلوم نیست این بدخواهی گرزم برای اسفندیار به چه علتی است:

به دل کین همی داشت ز اسفندیار
به هر جای کاواز او آمدی
نشسته بد او پیش فرخنده شاه
فراز آمد از شاهزاده سخن
هوازی یکی دست بر دست زد
فرازش نباید کشیدن به بیش
که چون پور با سهم و مهتر شود
رهی کز خداوند سر برکشید
ندانم چه‌شان بود از آغاز کار؟
ازو زشت گفتمی و طعنه زدی
رخ از درد زرد و دل از کین تباه
نگر تا بد آهو چه افکند بن
چو دشمن بود - گفت - فرزند بد
چنین گفت آن موبد راست‌کیش
ازو بباب را روز بت - رشود
از اندازه برتر، بیاید برید
(همان، ج ۵: ۱۵۶-۱۵۷)

این سخنان گرزم که پیوسته خود را خیرخواه پادشاه می‌داند، گشتاسب را به فکر وامی‌دارد. او می‌گوید:

بدان ای جهاندار کاسفندیار
بسی لشکر آمد به نزدیک اوی
بر آن است اکنون که بندد تو را
تو را گر به دست آورید و بست
بسیجد همی رزم را روی کار
همه خود سوی او نهادند روی
به شاهی همی بد پسندد تو را
کند مر جهان را همه زبردست
(همان: ۱۵۸)

بدگویی‌های گرزم کار خود را می‌کند و گشتاسب دژم می‌شود و رامش را بر خود حرام می‌کند. اسفندیار را احضار می‌کند و در جمع بر او می‌تازد که چرا همه کوشش تو کشتن من و تصاحب تاج و تخت است. گشتاسب بر پسر غل و زنجیر می‌بندد. تاخت و تاز ترکان باعث می‌شود تا گشتاسب متقاعد شود فرزند رویین‌تنش را از بند برهاند. گشتاسب به خداوند سوگند می‌خورد که اگر اسفندیار ایشان را از دست ترکان نجات دهد، تاج و تخت را به او واگذار کند. اسفندیار که آزادانه خود به بند تن در داده است، به جنگ می‌رود و کار ترکان را می‌سازد. اسفندیار از معرکه پیروز بازمی‌آید و پدر را از محاصره ترکان آزاد می‌کند؛ اما پدر قصد دارد فرزند را دوباره به جنگ بفرستد. پسر دلخور و خشمگین می‌شود و شبانگاه نزد مادر می‌رود و به او می‌گوید: پدر با من بی‌مهری می‌کند. او به من گفت اگر انتقام لهراسپ را از ارجاسپ بگیری و خواهرانت را آزاد کنی و تورانیان را شکست دهی، پادشاهی و لشکر را به تو می‌دهم؛ اما چنین نکرد. کتایون غمگین می‌شود و می‌گوید: پدرت فقط تاجی بر سر دارد؛ اما همه چیز تخت سلطه توست!

غمی شد ز گفتار او مادرش	همه پرنیان خار شد بر برش
بدانست کان تاج و تخت کلاه	نبخشند ورا نامبردار شاه
بدو گفت کای رنج دیده پسر	ز گیتی چه جوید دل تاجور
مگر گنج و فرمان و رای و سپاه	تو داری، برین بر فزونی مخواه
یکی تاج دارد پدر بر پسر	تو داری دگر لشکر و بوم و بر
چن او بگذرد تاج و تختش تو راست	بزرگی و اورنگ و بختش تو راست

(همان: ۲۹۴)

مادر او را به آرامش دعوت می‌کند؛ اما اسفندیار متقاعد نمی‌شود:

چنین گفت با مادر اسفندیار	که نیکو زد این داستان شهریار
که پیش زنان راز هرگز مگوی	چو گویی سخن بازیابی به کوی
به کاری مکن نیز فرمان زن	که هرگز نبینی زنی رایزن
پر آژنگ و تشویر شد مادرش	ز گفته پشیمانی آمد برش

(همان: ۲۹۴-۲۹۵)

گشتاسب فرزند را به رویین‌دژ می‌فرستد؛ سفری به ناکجا که اگر بازگردد و پیروز باشد، تخت و شاهی او را خواهد بود. اسفندیار پس از گذر از هفت خان رویین‌دژ، نزد پدر برمی‌گردد. در اینجا گشتاسب به اسفندیار می‌گوید اگرچه کنون وقت واگذاری سلطنت به توست، نیک می‌دانی که همه عالم مطیع دین و آیین ما شدند و بندگی کردن آغاز کردند؛ به جز رستم پسر زال که از بندگی سر باز زده است! و اینجاست که اسفندیار ناخواسته به نبردی فرستاده می‌شود که گشتاسب پیشاپیش پایان شوم آن را می‌داند؛ اما چه کند که پادشاهی برای طبع ناسلامت و آزمند او گوارترین است؛ حتی اگر به قیمت مرگ اسفندیار تمام شود. کتایون در نهایت عجز و ناتوانی درحالی که می‌تواند شوی خود را از تصمیمات خطرناک و مرگ‌آور برای فرزند بازدارد، دگر بار با سکوت در برابر گشتاسب و دعوت اسفندیار به خالی کردن جای، بر التهاب نزاع خانوادگی می‌افزاید. تنها کار او

نفرین کردن تاج و تخت و برحذر داشتن اسفندیار از نبرد با رستم است:

...که نفرین برین تاج و این تخت باد!
مده از پی تاج سر را به باد
پدر پیرسر گشت و برنا تویی
سپه یکسره بر تو دارند چشم
جز از سیستان در جهان جای هست
جوانی مکن تیز منمای دست...
برین کشتن و شور و تاراج باد!
که با تاج شاهی ز مادر نژاد
به زور و به مردی توانا تویی
میفکن تن اندر بلاها ز خشم
(فردوسی، ۱۳۸۷، ج ۵: ۳۰۶-۳۰۷)

به هرروی تراژدی مرگ اسفندیار روی می‌نهد و سهم وی از تاج و تخت، تابوت است.

۳-۲ تحلیل موضوع

در داستان «مدیا» درباره چرایی کشتن فرزندان و از بین بردن تنها آثار دوران خوش زندگی با جیسون، می‌توان به عوامل مختلفی اشاره کرد که بارزترین آن انتقام مدیا از جیسون است: «مدیا... لکن آنها را کشتم تا دل تو را بشکنم» (اورپید، ۱۳۴۹: ۱۳۸). مدیا در جایگاه یک زن، نقش پررنگ و تأثیرگذاری در این داستان اسطوره‌ای دارد. او شخصیت ارجمند و ارزشمندی ندارد و برای رسیدن به عشق و یا شاید هوا و هوس حاضر است همه انسانیت خود را زیر پا بگذارد. عشق مفرط مدیا به جیسون باعث شده بود به اعمالی دست بزند که کمتر کسی حاضر است آنها را انجام دهد؛ فرار از سرزمینش و خیانت به وطن، کشتن برادرش، کشتن پلیاس، پادشاه کشور همسایه و طردشدن از مردم سرزمینش، نمونه‌هایی از کارهای مدیا بود که برای رسیدن به وصال جیسون انجام داده بود؛ ولی اینک بعد از این همه تلاش و کوشش برای وصال معشوق، خود را در برابر صحنه تلخی می‌بیند و آن ازدواج جیسون با کرئوس (Creus)، دختر کرئن است. او حتی بعد از خیانت جیسون آرام نمی‌گیرد و آتش کینه و انتقام باعث می‌شود فرزندانش از جیسون را بکشد. به هر حال، انگیزه اصلی مدیا در زندگی عشق و وصال به جیسون بوده است و وقتی می‌بیند این عشق در حال فروپاشی و نابودی است، به این کار دست می‌زند.

در ماجرای نزاع خانوادگی «هرا و هرکول» و قتل عام خانواده‌اش دلیل خاصی وجود ندارد و نمی‌توان گفت علت این کار چه بوده است. هرکول در حالی مرتکب این عمل می‌شود که از نظر عقلی و هوشی در شرایط عادی نبوده است و بر اثر توطئه نامادری‌اش به این اقدام جنون‌آمیز دست زده است. در این داستان اسطوره‌ای، هرا در جایگاه یک زن، نقش تأثیرگذاری در تعیین سرنوشت اسطوره‌ها ایفا می‌کند. در این داستان با ترکیب دو نوع رویکرد روبه‌رو هستیم: نخست وجود روح مادرسالاری در اسطوره‌های یونانی است؛ بدین معنا که در آغاز و لابه‌لای داستان، تلاش هرا را در تعیین و تغییر مسیر اسطوره‌ها می‌بینیم و این موضوع نشان می‌دهد که زنان در اسطوره‌های یونانی برخلاف اسطوره‌های ایرانی نقش توجه‌برانگیزی داشته‌اند؛ اما از زاویه دیگری می‌توان به این اتفاق پرداخت؛ نیز می‌توان این رویکرد هرکول را تداعی‌کننده این نکته دانست که کهن‌الگوی قهرمان ملی مشترک یونانیان و رومیان نیز مانند قهرمانان ایرانی نظیر رستم، قسمتی از هویت مقتدر خویش را مرهون همین تبلور مردانگی تا سرحد نابودکردن فرزندان خود می‌یابد؛ چنانکه در داستان رستم و سهراب نیز رستم ناخواسته، فرزندش را قربانی قدرت‌طلبی خود می‌کند. افزون‌بر این، داستان هرکول و کشتن فرزندان نشان می‌دهد که

فرهنگ پدرسالاری تنها در شرق رایج نبوده است و مخاطب گونه‌های این استبداد را در فرهنگ غربی می‌بیند؛ حتی از آغاز این داستان نیز رویکرد پدرسالاری وجود دارد؛ خدای زئوس تصمیم می‌گیرد هرکول را متولد کند و سپس اعمال و رفتار هرکول بیانگر این است که روح پدرسالاری و استبداد پدران تنها ویژه جوامع شرقی نیست. به هر حال طبق گفته فتوحی «باورهای اسطوره‌ای بیانگر تداوم و ازلی بودن واقعیت‌های زندگی آدمیان و همچنین مبین مفاهیمی است که با وجود آنکه با گذشت زمان و تغییر مکان، تحولاتی بر آنها عارض می‌گردد، ولی پایه و اساس ثابت و یکسانی دارند» (فتوحی، ۱۳۸۶: ۲۷۷).

در داستان «ایفی‌ژنی» افزون بر اینکه زنان، قربانی انحصارطلبی و قدرت‌طلبی مردان می‌شوند، سخن از قربانی کردن باکره‌ها برای خدایان است و به‌نوعی ذبح دینی و مذهبی اتفاق می‌افتد؛ حتی با انتخاب یک شخص باکره برای قربانی در داستان ایفی‌ژنی، شاید به اهمیت پاک‌بودن و نیک‌بودن قربانی برای خدایان اعتقاد داشته‌اند. الزام به باکرگی و جوان‌بودن قربانی از آن‌روی است که به دید گریمال، آرتمیس همیشه جوان و همیشه باکره بود و نمونه دختری سرکش و نافرمان بود که فقط به شکار علاقه داشت (گریمال، ۱۳۷۸: ۱۱۰). البته انسان‌های اولیه برای جلب توجه نیروهای برتر از خود و هراسی که از آنان داشتند، به اعمالی همچون قربانی کردن دست می‌زدند. بی‌تردید خالق داستان اسطوره‌ای ایفی‌ژنی از ماورای اندیشه و فکر خود چنین قصه‌ای را مطرح نمی‌کند؛ بلکه این موضوع در فرهنگ یونان ریشه دارد و برخی از زوایای فرهنگی یونانیان باستان را نشان می‌دهد؛ اما به پندار ما این ظاهر داستان است؛ زیرا درون‌مایه داستان این ادعا را تأیید نمی‌کند. درحقیقت، ایفی‌ژنی قربانی قدرت‌طلبی‌ها، انحصارطلبی‌ها و خون‌ریزی‌های مردان یونانی می‌شود. ایفی‌ژنی برای وزیدن باد و برای نشان دادن سلطه آرتمیس، قربانی شد. او قربانی شد تا ناوگان یونانیان به تروا برود و جان هزاران زن و مرد را بگیرد؛ قربانی شد تا ناوگان حرکت کند و تعدادی از قدرت‌طلبان و جنگ‌افروزان به اهداف خودشان برساند.

در داستان «پروکنه و تره» فرزند، قربانی منازعه پدر و مادر می‌شود. مادر به‌علت خیانت پدر، تصمیم می‌گیرد با کشتن فرزند از او انتقام بگیرد. به هر روی، وجود اینگونه داستان‌های اسطوره‌ای تا حد فراوانی انکارکننده این فرض مطلق است که در فرهنگ غربی، نیروی نو و یا به‌نوعی نوگرایی جان‌نشین نیروی کهنه می‌شود؛ بلکه بارها می‌بینیم فرزندان به انواع مختلفی قربانی رفتارهای نادرست پدران و مادران خویش می‌شوند. این رفتارهای نادرست گاهی همانند این داستان، خیانت پدر به زندگی زناشویی و یا گذاشتن بر تعهدات زندگی زناشویی است؛ گاهی نیز قدرت‌طلبی پدران و مادران است. نکته دیگر نوع نگاه پانسیون به پروکنه است و همین نگاه نیز باعث ایجاد تراژدی می‌شود. درحقیقت وی، پروکنه را در راه قدرت‌طلبی خود قربانی کرد و برای تحکیم قدرت خویش او را به ازدواج تره درآورد. در این نگاه، زنان قربانی جاه‌طلبی و هوس‌رانی مردان می‌شوند. پروکنه و فیلومل زنان این داستان اسطوره‌ای، سیمایی مظلوم و گاه ترحم‌انگیز دارند. دغدغه اصلی اغلب شهریان، حفظ اقتدارشان و همچنین مهیا‌بودن بساط هوس‌رانی آنان است. تداوم این اقتدار و هوس‌رانی نیز با رفتارهای نادرست مختلفی امکان‌پذیر است: دروغ‌گویی، فتنه‌گری، خیانت، جنگ‌طلبی، کینه‌توزی و قربانی کردن فرزند نمونه‌هایی از این رفتارهاست. گویا این شهریان در پی آن بودند که قدرتی جاودانه به دست بیاورند و از اقتدار همیشگی برخوردار باشند و به همین سبب حاضر بودند در این مسیر هر بهایی را بپردازند.

در داستان «سودابه» و نقش او در نزاع میان کیکاووس و سیاووش، موضع‌گیری فردوسی در قبال سودابه

نشان می‌دهد که «وی نمونه برجسته یک زن نابکار است، هم شهوت‌ران است و هم حسابگر» (اسلامی‌ندوشن، ۱۳۷۰: ۲۲). مذهب نیز درباره نقش سودابه در این داستان می‌گوید: «سودابه زنی است که به نوامیس اخلاقی و روابط سالم اجتماعی پشت پا زده و هنجارها و ارزش‌ها را نادیده گرفته و در پی هوا و هوس زودگذر، مقام زن‌بودن خویش را از یاد برده و بر اندیشه ناپاکش نیز پافشاری کرده و از کامجویی و فریبکاری و فسون و نیرنگ در هیچ زمانی دست برنداشته است» (مذهب، ۱۳۷۴: ۸۵).

البته جاه‌طلبی سودابه در ایجاد این نزاع و کشمکش بی‌تأثیر نبوده است؛ زیرا پیش از این، او به یک ازدواج سیاسی تن داده بود. «یکی از ویژگی‌های مهم این شخصیت، توجه به قدرت و قدرت‌خواهی است؛ به‌گونه‌ای که علت بسیاری از رفتارهای او را در این ویژگی باید جست» (رحیمی، ۱۳۷۶: ۲۳۶). به نظر می‌رسد این قصد و نیت در خواسته او مبنی بر نزدیک‌شدن و کامجویی از سیاوش به چشم می‌آید؛ زیرا سودابه به‌خوبی می‌داند که سیاوش در آینده پادشاه بلامنازع سرزمین ایران می‌شود؛ بنابراین در پی آن است تا جایگاه شاه‌بانویی خود را حفظ کند و همچنان بانوی اول دربار باقی بماند؛ اما برخلاف همه این دوراندیشی‌ها نه‌تنها مرگ خویش را رقم می‌زند، بلکه سیاوش را نیز به کام مرگ می‌فرستد.

در داستان «فرنگیس» و نقش وی در نزاع میان افراسیاب و سیاوش، این زن وفادار، زمانی که سیاوش، بی‌گناه در بند افراسیاب تورانی (پدر بی‌خرد فرنگیس) گرفتار است، پدر را پند می‌دهد که مبادا دستش آغشته به خون بی‌گناهی شود؛ وقتی می‌بیند سخنانش در قلب سنگ پدر اثر نمی‌کند، قدم فراتر می‌نهد و یادآور می‌شود که سیاوش ولیعهد ایران زمین است و اینگونه افراسیاب را از خونخواهی ایرانیان بیم می‌دهد. این یک وجه از نقش فرنگیس در نزاع میان افراسیاب و سیاوش است. نقش دیگر او در سیمای مادری مهربان و همسری وفادار نشان داده شده است که بعد از مرگ سیاوش، با وجود همه مصیبت‌هایی که برای او پیش می‌آید، با جان و دل از بچه‌ای محافظت می‌کند که از سیاوش در شکم دارد و سرانجام کیخسرو را به سرمنزل مقصود می‌رساند. در این داستان اسطوره‌ای، فرنگیس نقشی ارزشمند دارد و برخلاف اسطوره‌های یونانی، عشق به همسر و فرزند در اولویت اصلی قرار دارد.

در داستان «کتایون» و نقش او در نزاع میان اسفندیار و گشتاسب، فرزندکشی لزوماً به‌صورت مستقیم صورت نگرفته است و به عبارتی، گشتاسب با دستان خود مرتکب قتل پسرش نشده است؛ اما با پدری روبه‌رو هستیم که به‌سبب مسائل گوناگونی از جمله انحصارطلبی و قدرت‌طلبی، مهر و محبت پدرانۀ خویش را فراموش کرده و برای جایگزین کردن این خلأ عاطفی، با طمع بیشتری قدرتش را حفظ کرده است. در مقابل، اسفندیاری را می‌بینیم که ناخواسته برای حفظ اقتدار پدر، جان خویش را از دست می‌دهد. کتایون اسفندیار را آرام می‌کند و می‌خواهد از تقابل با پدرش پرهیز کند. این نگرانی کتایون متوجه حاکمیت فرهنگ پدرسالاری در جوامع شرقی است. در جامعه باستانی ایران، به‌مراتب استبداد پدران بیشتر بوده است. برای وجود این رویکرد در اساطیر ایرانی دلایل مختلفی ذکر کرده‌اند؛ برای مثال بر این باور بوده‌اند که «در شرق، همواره اصولی ازلی و ثابت انگاشته شده است و مورد احترام همگان و در رأس امور، بزرگان است و از این‌رو، هرگونه تخطی و بدعت جرم محسوب می‌شود. همواره در تقابل دوگانه آسمان/ زمین، خدا/ انسان، شاه/ رعیت، پدر/ پسر، استاد/ شاگرد، و... سویه نخستین آن برحق است؛ اما در فرهنگ یونانی براساس دموکراسی، آزادی عمل و گفتار برای همه افراد وجود

دارد؛ بنابراین حضور یافتن همگان در امر قدرت، قابل احترام است. در مواردی که پدر و فرزند یا به تعبیری کهنه و نو در مقابل هم قرار می‌گیرند، اصل آزادی، طرفدار حق است و حق هم با فرزند (نو) است تا در جایگاه قدرت اعلام موجودیت کند و در نبردی که میان کهنه و نو به وجود می‌آید، الگوی یک اندیشه نقش می‌بندد؛ اینکه نیرویی جدید فرصتی برای ظهور و بروز پیدا می‌کند. البته براساس منطق آزادی تا جایی که نیروی کهنه مانع حضور نیروی جدید نشود، قابل احترام است. از دیگر سو، طرف نیروی نو را می‌گیرد، از آنجا که کهنه همیشه گذراست، در این تقابل، نیروی نو پیروز میدان است» (محمدی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۳۳). براهنی در این زمینه می‌گوید «شرق همچون داستان رستم و سهراب، پسرکش است و این استبداد دیرینه شرقی است که آزادی و نخواستگی را سرکوب می‌کند تا آیین پدرسالارانه شرق را همچنان سرپا نگه دارد» (براهنی، ۱۳۶۳: ۱۳۸).

۲-۳-۱ وجوه همسانی روایت‌ها

حسادت آن هم از گونه زنانه در برخی از روایت‌های یادشده دیده می‌شود و یکی از عوامل نزاع‌ها و قتل‌های خانوادگی است. مدیا از سر حسادت زنانه نسبت به همسر جدید جیسون، دو پسرش را می‌کشد. هرا هم از ازدواج مجدد هرکول متغیر، و آتش حسادت او برانگیخته می‌شود. او با کمک الهگان (لیسا) همسر خود را دیوانه می‌کند تا فرزندان خود را بکشد.

تمرد و عصیان‌گری (در برابر پدر) یکی از وجوه همسانی برخی روایت‌ها در همین موضوع است. مدیا برای محبوبش جیسون در برابر پدرش می‌ایستد و کنش‌های شومی به انجام می‌رساند. سودابه هم برای کاووس در برابر پدرش می‌ایستد و حتی سختی زندان پدر را در عوض بودن در کنار کاووس بر جان هموار می‌کند.

گریختن و فرار از خانواده برای محبوب و جانان - که از پدیده‌های نوظهور جامعه قرن بیستم و بیست‌ویکم هم هست - در دو روایت دیده می‌شود: در روایت مدیا و سودابه با این کنش زنان روبه‌رو هستیم. این عامل در بدو امر ممکن است چندان تأثیری در ایجاد نزاع درون‌خانوادگی نداشته باشد؛ اما بعدها در روابط خانوادگی مخاطراتی را پدید می‌آورد. چنین زنی که به راحتی از بستر خانوادگی پدری‌اش کنده می‌شود، نشان می‌دهد که بیش از هر چیز عصیانگر است؛ در برابر هر چیزی عصیان می‌کند و قابلیت ایجاد شر و فتنه را هم دارد.

خیانت هم یکی از عوامل همسانی روایت‌ها در ایجاد نزاع‌های درون‌خانوادگی است. در داستان پروکنه و تره و داستان مدیا دیدیم که قربانی‌کردن فرزند به سبب خیانت پدر است. از آنجا که شوهر (پدر فرزند/ فرزندان) بسیار خودکامه و اقتدارگر است، نمی‌توان بر او مسلط شد؛ بنابراین در برابر خیانت او، دم‌دستی‌ترین ابزار انتقام از وی، فرزند اوست؛ بدین‌روی زن در داستان پروکنه درست مانند داستان مدیا، از فرزند شوهرش انتقام می‌گیرد؛ اما با این حال دست پروکنه به خون دیگر افراد خانواده آلوده نمی‌شود.

۲-۳-۲ وجوه ناهمسانی روایت‌ها

کاهش زمینه اساطیری به سبب دخالت نکردن نیروهای خارق‌العاده، ماورایی و اساطیری در برخی نمونه‌ها، به‌ویژه در نمونه‌های ایرانی، باعث تمایز و ناهمسانی نمونه‌های ایرانی با یونانی و رومی است؛ یعنی یکی از وجوه تفاوت و ناهمسانی در ساختار روایت و شخصیت‌های مؤثر بیرون از خانواده است.

زمینه مضمونی و «تماتیک» اسطوره‌ای یکی دیگر از تفاوت‌های بررسی شده است. در داستان مدیا، او ریشه

گیاه پرومته (Promethas) را بیرون می‌کشد - که خاصیت ضد آتش داشت - تا محبوبش، جیسون بتواند گاو آتشین‌دم را رام کند. اسطوره پرومته، مضمون عصیان را در بر دارد و این مضمون با کنش‌های عصیانی مدیا هم‌راستاست.

شرط‌گذاشتن به‌ویژه شرط‌های پدر برای خواستگاران یکی از موضوعات هند و اورپایی است که هم در فرهنگ ایران و هم در یونان و روم دیده می‌شود. نفس شرط‌گذاشتن پدر در آغاز امر ارتباطی با نزاع درون‌خانوادگی ندارد؛ اما آنگاه که دختر دلباخته مردی می‌شود و با مخالفت پدر و ایجاد موانع در قالب شرط‌گذاشتن‌های سخت و گاه مهلک روبه‌رو می‌شود، زمینه ستیز و آویز خانوادگی را فراهم می‌کند. این موضوع فقط در یک داستان (داستان مدیا) دیده می‌شود که در آن پدر مدیا برای جیسون شرط‌های سختی می‌گذارد.

گروگان‌گیری یکی دیگر از وجوه ناهمسانی روایت‌هاست. گروگان‌گیری و کشتن گروگان آن هم از اعضای نزدیک خانواده برای فشار بر پدر خانواده، از عوامل اصلی نزاع درون‌خانوادگی به شمار می‌آید. مدیا پس از مخالف پدرش با ازدواج وی با جیسون و فرار با محبوبش، جیسون، برادرش آپسورتس را با خود می‌برد. این همراهی نوعی گروگان‌گیری است و چون تحت تعقیب پدر قرار می‌گیرد، برادرش را تکه‌تکه می‌کند.

قابلیت جادوگری هم می‌تواند بر جسارت و سرکشی فرد بیفزاید و هم زمینه نزاع و کشتار خانوادگی را فراهم می‌کند. مدیا جادوگر فتان و بی‌رحمی است که پس از کشتن برادرش، چون در معرض خیانت جیسون قرار می‌گیرد، با جادو عروس جدید و خانواده‌اش را هلاک می‌کند و به انتقام از شویش، دو پسر او را نیز به قتل می‌رساند.

ایجاد دیوانگی و جنون با نیروهای اثرگذاری مانند الهگان و اربابان انواع برای فرونشاندن حس حسادت و خشم از همسر، یکی دیگر از موضوعاتی است که تنها در یکی از داستان‌ها دیده می‌شود. در داستان هرا و هرکول، هرا، همسر اول زئوس و نامادری هرکول به دلیل حسادت به فرزندان همسرش - که از زن‌های دیگر داشت - الهه جنون و دیوانگی، لیسا (Lisa) را وادار می‌کند تا هرکول را مجنون کند و همسر جدید و فرزندانش را بکشد. صحنه‌ای که هرکول به ناگاه متغیر و دیوانه می‌شود و فرزندان خود را می‌کشد، درست مانند روایت‌هایی روان‌نژدانه در فیلم‌های سینمایی است.

شهوت‌پرستی و کامجویی از دیگر موضوعات ناهمسان است. سودابه مظهر کامل خواهش نفس و تن‌کامگی است. همین تن‌کامگی، زمینه نزاع خانوادگی را فراهم می‌کند. او در پی کامجویی از سیاووش پسر کیکاووس است و چون سیاووش از خواسته سودابه سر باز می‌زند، سودابه او را به تعدی اخلاقی متهم می‌کند. کیکاووس نابخردانه بر فرزند خشم می‌گیرد و آزمون آتش را بر او جاری می‌کند.

جان‌نثاری و جان‌بازی برای وطن یک مفهوم متعال است که کمتر از زنان دیده می‌شود و بیشتر قهرمانان مرد این ویژگی را دارند؛ اما در اسطوره ایفی‌ژنی شاهد نقشی متفاوت از زنان هستیم و آن هم نوعی تعالی روحی و خودخواستگی برای اعتلای وطن است. این نقش با سایر نقش‌های زنان در اساطیر دیگر کاملاً متفاوت است و با هیچ یک درخور قیاس و شباهت نیست. ایفی‌ژنی خودخواسته و با مایه‌ای آرمانی و تبلیغی از زندگی خود می‌گذرد.

عشق به همسر، خردمندی و حق‌طلبی یکی از صفات متعال انسانی است که فقط در یک روایت دیده می‌شود. در داستان فرنگیس ما شاهد حضور اثرگذار زنی هستیم که با هیچ‌کدام از نقش‌های زنان در بالا همسان و مشابه نیست. فرنگیس زن خردمند و حق‌طلب تصویر شده که برای این حق‌طلبی حتی در برابر پدر (افراسیاب) می‌ایستد. نقش دیگر او در سیمای مادری مهربان و همسری وفادار نشان داده شده است که با جان و دل از بچه‌ای محافظت می‌کند که از سیاوش در شکم دارد و سرانجام کیخسرو را به سرمنزل مقصود می‌رساند. در این داستان اسطوره‌ای، فرنگیس نقشی ارزشمند دارد و برخلاف اسطوره‌های یونانی، عشق به همسر و فرزند در اولویت اصلی قرار دارد؛ بنابراین باید گفت فرنگیس نماد و نمود زن مطلوب و زن آزاده ایرانی است.

دعوت به سکوت و آرامش از دیگر وجوه ناهمسانی روایت‌هاست. این نقش به نظر می‌رسد عامل مثبت و سازش‌آفرینی است که تنش و نزاع‌های درون‌خانوادگی را خاموش می‌کند؛ اما در داستان کتایون دقیقاً این ویژگی عامل تنش است. در داستان کتایون نخست سکوت وی در برابر خواسته‌های فرزند و دعوت او به آرامش و نیز منتقل‌نکردن خواسته‌های فرزند به مصدر قدرت (پدر/ شوهر) در ایجاد تنش مؤثر است. این نوع کنش کتایون بیشتر بر حاکمیت فرهنگ پدرسالاری در جوامع شرقی ناظر است. در جامعه باستانی ایران، به‌مراتب استبداد پدران بیشتر بوده است.

۳- نتیجه‌گیری

زنان در داستان‌های اساطیری به‌ویژه در موضوع نزاع‌های خانوادگی اسطوره‌ها نقش‌ها و نمودهایی داشته‌اند. مخاطب در اسطوره‌های یونانی و رومی دو سیمای متفاوت از زنان را می‌بیند: در سیمای نخست، زنان خشن و بی‌رحم هستند که حاضرند برای انتقام‌جویی از خیانت همسرانشان، فرزندانشان را قربانی کنند؛ افزون‌بر این در راه هوسرانی به خانواده پدری و از آن بزرگ‌تر به وطن خود نیز خیانت می‌کنند. این رویکرد در داستان پروکنه و به‌ویژه مدیا نشان داده شد؛ مادران با قساوت و وحشتناکی، فرزندان خود را برای انتقام به‌شیوه فجیعی قربانی می‌کنند. سیمای دیگر زنان در داستان‌های اساطیری، تصویر مادری مهربان است که برای نجات فرزند خود، هر کاری می‌کند؛ درست مانند ایفی‌ژنی. در داستان ایفی‌ژنی، زنان مظلوم و پاکی را می‌بینیم که آنان را در ظاهر برای جلب رضایت خدایان قربانی می‌کنند؛ درحالی‌که باطن عمل بیانگر چیز دیگری است و شه‌ریاران برای توجیه خون‌ریزی، جنگ‌طلبی، حفظ اقتدار و قدرت‌طلبی خویش دختران باکره خود را قربانی می‌کنند. این رویکرد در اساطیر ایرانی دیده نمی‌شود.

مخاطب در اساطیر ایرانی به‌جز سودابه، زن شریر و بدذاتی نمی‌بیند. در نزاع‌های خانوادگی اسطوره‌ها، زنان اسطوره‌های ایرانی ارزشمند، خردمند و باتدبیر نشان داده می‌شوند. آنان در پی آن هستند که مانع این تقابل و رویارویی شوند؛ چنانکه وقتی در تراژدی سیاوش و افراسیاب و گشتاسب و اسفندیار به نقش فرنگیس و کتایون نگاه می‌کنیم، آنان را زنانی می‌بینیم که می‌کوشند مانع رویارویی و تقابل همسر و فرزندانشان شوند؛ زیرا با توجه به حاکمیت پدرسالاری مطمئن بودند سرانجام چنین تقابلی به مرگ فرزند خواهد انجامید. در این باره می‌توان گفت مسئله استبداد شرقی پدران تاحدی برجسته می‌شود، هرچند ما منکر این رویکرد (پدرسالاری) در فرهنگ

یونان و روم نمی‌شویم؛ ولی در اسطوره‌های ایرانی این رویکرد پدرسالارانه به مراتب بیشتر از اساطیر یونان و روم است. در اسطوره‌های ایرانی و در بحث نزاع‌های درون‌خانوادگی، زنان نقش پایمردی و سازش دارند و در این بین با توجه به شناختشان از نیروی مسلط کهن، یعنی همسران خود و پدران فرزندانشان، می‌کوشند تا حد ممکن نخست مانع تنش درون‌خانوادگی شوند و دیگر آنکه بیشتر نیروی جوان و نوظهور، یعنی فرزندان را به آرامش فرامی‌خوانند؛ گویی نظام مسلط و باتحکم مردسالاری گوش شنوایی برای شنیدن اندرز و توصیه ندارد و همین امر خود نشان‌دهنده تفاوت نگاه شرق و غرب هم هست؛ درحالی‌که در اساطیر یونانی و رومی چنانکه دیدیم، نخست زنان «خودمحور» هستند و شوی و فرزند در اولویت‌های بعدی قرار می‌گیرند؛ دیگر آنکه این زنان گویی عاطفه و شفقت مادرانه را فراموش کرده یا آن را در درون خود کشته‌اند؛ قتل فرزند چه مستقیم و بی‌واسطه و چه غیرمستقیم و باواسطه به‌دست این زنان بیانگر این موضوع است. این روایت‌ها در مقولاتی مانند حسادت، تمرد و عصیانگری، گریختن و فرار و خیانت، با هم همانندی دارند و در مقولاتی مانند زمینه مضمونی اساطیری، شرط‌گذاشتن برای خواستگاران، گروگان‌گیری، قابلیت جادوگری، ایجاد دیوانگی و جنون، شهوت‌پرستی و کامجویی، جان‌بازی در راه وطن، عشق به همسر، خردمندی و حق‌طلبی و دعوت به سکوت و آرامش با هم تفاوت دارند.

منابع

۱. استاجی، ابراهیم؛ صادقی‌منش، علی (۱۳۹۵). «بررسی همسنگ جدال بر سر تصاحب زن در دو اثر حماسی: بانوگشسب‌نامه و ایللیاد»، ادبیات تطبیقی، دوره ۸، ش ۱۴، ۲۳-۴۶.
۲. اسلامی ندوشن، محمدعلی (۱۳۷۰). *آواها و ایماها*، تهران: یزدان.
۳. اسماعیل‌پور، ابوالقاسم (۱۳۷۸). «نقش اجتماعی زن در ایران باستان و میانه»، *مجله ایران شناخت*، ش ۱۳، ۱۰۸-۱۲۱.
۴. اورپیید (۱۳۴۹). *مدیا و هکاپ*، ترجمه ابوالحسن ونده‌ور، تهران: امیرکبیر.
۵. — (۱۳۹۳). *ایفنی‌ژنی در اولیس*، ترجمه سحر پریازانی، تهران: قطره.
۶. بخنوه، مریم؛ زرین‌جوی الوار، سهیلا (۱۳۹۰). «نگاهی به زنان حماسی و اسطوره‌ای ایرانی و یونانی»، *زن و فرهنگ*، دوره ۳، ش ۱۰، ۹۷-۱۱۰.
۷. براهنی، رضا (۱۳۶۳). *تاریخ مذكر (رساله‌ای پیرامون تشتت فرهنگ در ایران، فرهنگ حاکم و فرهنگ محکوم)*، تهران: نشر اول.
۸. بهجت، حمیده؛ فرهادی، فرخناز (۱۳۹۱). «مقایسه تحلیلی نقش زن در شاهنامه و نیبلونگن»، *سبک‌شناسی نظم و نشر (بهار ادب)*، دوره ۵، ش ۳، ۳۵۷-۳۷۴.
۹. جوازی، محمدحسین؛ خواجوی، سارا (۱۳۸۴). «سیر تحول اسطوره در ادبیات تطبیقی»، *زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان*، سال سوم، ۳۹-۵۲.
۱۰. خدایار، ابراهیم؛ امامی، صابر (۱۳۸۹). «آخرین تیر: بررسی تطبیقی اسطوره‌آرش و فیلوکتس»، *پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی*، دوره ۱، شماره ۳، ۶۱-۸۶.
۱۱. داد، سیما (۱۳۸۳). *فرهنگ اصطلاحات ادبی*، تهران: مروارید.

۱۲. ذبیح‌نیا عمران، آسیه؛ اکبری، منوچهر (۱۳۹۲). *تراژدی در اساطیر ایران و جهان*، تهران: سخن.
۱۳. رحیمی، مصطفی (۱۳۷۶). *تراژدی قدرت در شاهنامه*، تهران: قطره.
۱۴. روزنبرگ، دونا (۱۳۷۴). *اسطوره‌های یونان*، ترجمه مجتبی عبدالله‌نژاد، مشهد: ترانه.
۱۵. سجادی، سید علی‌محمد؛ حسنی جلیلیان، محمدرضا (۱۳۸۷). «زن و هبوط؛ چگونگی رواج باورهای ناروا درباره زنان در برخی از متون اب فارسی»، *پژوهش‌نامه علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی*، ش ۵۷، ۱۶۱-۱۸۶.
۱۶. سرامی، قدمعلی (۱۳۸۳). *از رنگ گل تا رنج خار*، تهران: علمی و فرهنگی، چاپ چهارم.
۱۷. سنجری، سیده سعیده (۱۳۹۰). «نقش زن در ادبیات و اسطوره‌های ایرانی»، *زن و فرهنگ*، دوره ۲، ش ۷، ۳۵-۴۶.
۱۸. شورل، ایو (۱۳۸۶). *ادبیات تطبیقی*، ترجمه طهمورث ساجدی، تهران: امیرکبیر.
۱۹. عباسی، حجت؛ قبادی، حسینعلی (۱۳۸۹). «مقایسه جایگاه زن در شاهنامه فردوسی و ایلیاد و اودیسه هومر»، *ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی*، دوره ۶، ش ۱۹، ۱۰۹-۱۳۸.
۲۰. علوی، هدایت‌الله (۱۳۷۸). *زن در ایران باستان*، تهران: هیرمند.
۲۱. فتوحی، محمود (۱۳۸۶). *بلاغت تصویر*، تهران: سخن.
۲۲. فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۷). *شاهنامه*، تصحیح جلال خالقی مطلق، تهران: دایرة المعارف اسلامی.
۲۳. فرنیغ دادگی (۱۳۷۹). *بندهش*، تصحیح مهرداد بهار، تهران: توس.
۲۴. گرانت، مایکل؛ هیلنز، جان (۱۳۸۴). *فرهنگ اساطیر کلاسیک (یونان و روم)*، ترجمه رضا رضایی، تهران: ماهی.
۲۵. گریمال، پیر (۱۳۷۸). *فرهنگ اساطیر یونان و روم*، ترجمه عباس بهمنش، تهران: امیرکبیر.
۲۶. گوندلین، لیک (۱۳۸۵). *فرهنگ اساطیری شرق باستان*، ترجمه رقیه بهزادی، تهران: طهوری.
۲۷. گویری، سوزان (۱۳۷۲). *آناهیتا در اسطوره‌های ایرانی*، تهران: جمال‌الحق.
۲۸. محمدی، حسین؛ حسن‌زاده دستجری، افسانه؛ عزیزی‌فر، امیرعباس (۱۳۹۴). «تحلیل مقایسه‌ای رویارویی پدر و پسر در تراژدی‌های ایرانی و یونانی» (رستم و اسفندیار، رستم و سهراب و ادیپوس شهریار)، *متن‌پژوهی*، س ۲۲، ش ۷۷، ۱۲۵-۱۴۲.
۲۹. مهذب، زهرا (۱۳۷۴). *داستان‌های زنان شاهنامه*، تهران: قله.
۳۰. نصر اصفهانی، محمدرضا؛ میرمجربیان، لیلا (۱۳۸۸). «دو بانوی عشق؛ مقایسه تحلیلی - انتقادی شخصیت و جایگاه هلن و منیژه در دو حماسه ایلیاد و شاهنامه»، *مطالعات ادبیات تطبیقی*، دوره ۳، ش ۱۲، ۱۳۹-۱۶۲.
۳۱. نولدکه، تنودور (۱۳۸۴). *حماسه ملی ایرانیان*، ترجمه بزرگ علوی، تهران: نگاه.
۳۲. همیلتون، ادیت (۱۳۷۸). *سیری در اساطیر یونان و روم*، ترجمه عبدالحسین شریفیان، تهران: اساطیر.